

UOT-811.512.162

Səhifə: 16-21

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.1.16>

Nərgiz Hacıyeva
AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
filologiya elmləri doktoru, dosent
nergiz.haciyeva.1961@mail.ru

QƏRBİ AZƏRBAYCAN TOPONİMLƏRİ BARƏDƏ

XÜLASƏ

Qərbi Azərbaycan toponimlərinin öyrənilməsi xalqımızın unudulmuş, yaddan çıxmış qədim yer adlarını yenidən bərpa etməkdə mühüm əhəmiyyətə malikdir. 1935-1971-ci ildə dəyişdirilərək erməni sözləri ilə əvəz olunan türk mənşəli toponimlər 150-yə yaxın olmuşdur. Daha sonra bir çox ərazilərimizin 30 il ərzində erməni qəsbkarlarının əlinə keçməsi ilə bu dəyişdirilmə davam etmişdir. Dəyişdirilmə qədim Azərbaycan toponimlərinin yaddaşlardan çıxarılması kimi təhlükədən xəbər verir. Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış edən ermənilər bir çox yer adlarını dəyişsələr də, bəziləri olduğu kimi qalmışdır. Bunlar “Göyçə”, “Dərələyəz”, “Qəmərli” və başqalarıdır.

Qərbi Azərbaycan toponimlərinin bəziləri quş adları ilə yaranmışdır. Bunlar həm tayfa adı, həm də quşların çox olduğu yerə görə adlanan, leksik cəhətdən quş mənası verən toponimlərdir. Bu toponimlərin bəziləri həm kənd, həm çay, həm də dağ, təpə, qaya adlarında saxlanılsa da, bəziləri artıq erməni təcavüzkarları tərəfindən tamamilə xəritədən silinmişdir. Belə qədim türk adlarının bərpası xalqımızın etimologiyasını, etnoqrafiyasını, mədəniyyətini, adət-ənənələrini və mədəniyyətini öyrənmək və gələcək nəsillərə çatdırmaq baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: Qərbi Azərbaycan, toponim, tayfa adı, etnotoponim, etnoqrafik toponim.

Giriş. Qərbi Azərbaycan toponimlərinin öyrənilməsi xalqımızın unudulmuş, yaddan çıxmış qədim yer adlarını yenidən bərpa etməkdə mühüm əhəmiyyətə malikdir. 1935-1971-ci ildə dəyişdirilərək erməni sözləri ilə əvəz olunan türk mənşəli toponimlər 150-yə yaxın olmuşdur. Daha sonra bir çox ərazilərimizin 30 il ərzində erməni qəsbkarlarının əlinə keçməsi ilə bu dəyişdirilmə davam etmişdir. Dəyişdirilmə qədim Azərbaycan toponimlərinin yaddaşlardan çıxarılması kimi təhlükədən xəbər verir. Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış edən ermənilər bir çox yer adlarını dəyişsələr də, bəziləri olduğu kimi qalmışdır. Bunlar “Göyçə”, “Dərələyəz”, “Qəmərli” və başqalarıdır.

Son dövrlər Dağlıq Qarabağda gedən siyasi, ictimai-mədəni məsələlərə olan maraq Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimlərinin tədqiqini artırmış, bu barədə bir sıra məqalələr və kitablar yazılmışdır.

Qərbi Azərbaycanda türkdilli tayfa və xalqlar barədə məlumat verən R.Həsənov ermənilərin Hamamlı (sonralar ermənilər tərəfindən Spitak adlanan) rayonuna birinci dünya müharibəsindən sonra gəldiklərini və Vandan, Qarsdan, Ərzurmdan və s. gələn qaçqın ermənilərin qaxdağın (köçkün, qaçqın) adlandırıldıklarını qeyd edir [7, s.147-149]. Hətta tarixən türk xalqlarının guya erməni dövlətini zəiflədərək onların torpağını işğal etməsini qeyd edən S.Yerevansi Ermənistanda qədim türk şəhər və kəndlərinin adını çəkir [22, s.124-129].

Qərbi Azərbaycan ərazisi Gürcüstanda Ermənistanla sərhəd olan Bolnisi, Marneuli və b. rayon və kəndləri, eyni zamanda Ermənistandakı türk mənşəli yer adlarını əhatə edir.

Qərbi Azərbaycan toponimlərinin öyrənilməsi xalqımızın unudulmuş, yaddan çıxmış qədim yer adlarını yenidən bərpa etməkdə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hazırda Ermənistan deyilən “dövlətin” yaradılması XX əsrin əvvəllərinə aid edilir. Buranın ərazisi əsasən qədim oğuz torpaqları – Qərbi Azərbaycan hesabına formalaşmışdır. Tarixi faktlar sübut edir ki, ermənilər Qafqaza sonralar gəlmişlər. İndiki “Ermənistan” ərazisində vaxtilə “ərmən” adlı türk tayfaları yaşamışlar və bu ərazilər həmin tayfaların adı ilə Ermənistan adlandırılmışdır.

1935-1971-ci ildə dəyişdirilərək erməni sözləri ilə əvəz olunan türk mənşəli toponimlər 150-yə yaxın olmuşdur. 1991-ci ildən Dağlıq Qarabağ müharibəsinin başlanması ilə, bir çox ərazilərimizin 30 il ərzində erməni qəsbkarlarının əlinə keçməsi nəticəsində bu dəyişdirilmə davam etmişdir. Yer adlarının erməni adları ilə əvəz edilməsi qədim Azərbaycan toponimlərinin yaddaşlardan çıxarılması kimi təhlükədən xəbər verir. Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış edən ermənilər bir çox yer adlarını dəyişsələr də, bəziləri olduğu kimi qalmışdır. Bunlar “Göyçə”, “Dərələyəz”, “Qəmərli” və başqalarıdır.

Ermənistan ərazisində Azərbaycan mənşəli toponimlərdən biri Komaran toponimidir. Bu adın qədim qəmər//kimmer tayfaları ilə əlaqəsi mümkündür. Xocavənd rayonunda Amaras çayı mövcuddur. Həmin hidrotoponimin mənası “böyük çay qolu”, amar – “çay”, as – “böyük çay qolu” deməkdir. Amur çayının adı da bu anlama gəlir.

Ermənistan ərazisində Azərbaycan mənşəli toponimlərdən Hünüd və Xotanan toponiminin olduğu və etimologiyası Ə.Rüstəmov tərəfindən açıqlanır və göstərilir ki, həmin rayon ərazisində-ud formantı ilə əmələ gəlmiş toponimlər çoxdur. Bunlar Kurud, Urud, Qovşud kimi toponimlərdir [16, s.197-198]. Urud toponimi Borçalı qəzasının Cəlaloğlu rayonunda kənd və Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, indiki Sisyan rayonunda kənd adıdır. Hunud Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, indiki Qafan rayonunda kənddir. Toponim türk dilində “istehkam, qala, çuxur” mənası verən ur özüne -ud şəkilçisinin artırılması ilə düzəlmişdir. Eyni sözü Hadrut toponimi barədə də demək olar. Q.Məşədiyev Hadrut sözündəki -ut hissəciyini Alpout sözündəki ut şəkilçisi ilə yarandığını qeyd edərək, bu sözün “aralıqda, ortalıqda olan yer” mənası verdiyini bildirir. Kənd Quzey və Güney çayları arasında yerləşdiyinə görə onu Azərbaycan mənşəli söz hesab edir. “Belə ki, Hadurut sözünün ilk variantı *kat, gad, xat, hat* şəklində olub, fonetik cəhətdən səs əvəzlənmələri baş verib indiki kimi Hadrut şəklinə düşmüşdür Burada k-q, q-x, x-h səs əvəzlənmələri olmuşdur [14, s.94]. Fikrimizcə, burada sözün kökünə qoşulan “rud” fars dilindən keçən söz olub, çay adı ifadə edərək, həmin yerin çay kənarında mövcud olduğunu ifadə edir. Oykonim İran dillərindəki ha “ara”, dü “iki” və rud “çay” komponentlərindən düzəlib, “iki çayın arası” mənasındadır.

Qərbi Azərbaycanda etnonimlərlə bağlı olan oronimlərdən Laçın rayonunda yerləşən Abdal dağını, Abdal təpəsini və Abdal dərəsini göstərmək olar. Abdal qədim türkdilli tayfalardandır və bir çox xalqlarda Abdal adlı toponimlər mövcuddur. Xocavənd rayonunda da Abdallar qışlağı yerləşir. Abdalağalı tayfası ilə əlaqədar yaranmış toponimlərdən biri İrəvan quberniyasında Yeni Bayazid qəzasında, indiki Qaranlıq (Martuni) rayonundakı kənddir.

Ermənistanda tayfa adı ilə bağlı etnotoponimlərdən Bayandur, Əfşar, İmirli, Böyük Qaraqoyunlu, Kiçik Qaraqoyunlu, Təkəli, Kollar, Dəllər və s.-ni göstərmək olar.

Qərbi Azərbaycan toponimlərinin bəziləri quş adları ilə yaranmışdır. Bunlar həm tayfa adı, həm də quşların çox olduğu yerə görə adlanan, leksik cəhətdən quş mənası verən toponimlərdir. Bu toponimlərin bəziləri həm kənd, həm çay, həm də dağ, təpə, qaya adlarında saxlanılsa da, bəziləri artıq erməni təcavüzkarları tərəfindən tamamilə xəritədən silinmişdir. Belə qədim türk adlarının bərpası xalqımızın etimologiyasını, etnoqrafiyasını, mədəniyyətini, adət-ənənələrini və mədəniyyətini öyrənmək və gələcək nəsillərə çatdırmaq baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Qədimdən bəri dağlıq ərazidə məskunlaşan Qərbi Azərbaycan əhalisi yaşadığı və bələd olduğu yerləri həmin yerdə mövcud olan müxtəlif heyvan və quşların adı ilə adlandırmışlar. Qərbi Azərbaycanda quş adlarının leksik mənası ilə uyğun gələn toponimlər mövcud olsa da, əsil mənasından uzaqlaşan etnotoponimlər də mövcuddur. Leksik mənası ilə uyğun gələn toponimlərdən Kəlbəcərdə Qarğa qayası, Qızılquş zirvəsi, Laçın dərəsi, Çalağan güneyi, Kəlbəcər, Ağdam rayonlarında Laçın qayası, Qarabağda Sağsağan silsiləsi, Laçın rayonunda Çalağan dərəsi, Çalağan qayası, Göyərçinli təpə, Qartal qaya, Qırğı qaya, Quzğun qayas, Quzğunlu dərə, Göyərçin qayas, Sağsağan dağı, Cəbrayıl dağ Göyərçinli dağ, Torağay təpəsi, Ağdamda Sərçəli təpə, Ağdərə rayonunda Torağay dərəsi qeyd alınmışdır. Qərbi Azərbaycanda Sərçələr kəndi və Sərçəli yaylağı mövcud olmuşdur. Laçın rayonunun Minkənd kəndində Göyərçin qayas, Göyərçinli təpə, Cəbrayıl rayonunda Göyərçinli dağ mövcuddur. N.Məmmədov qeyd edir ki, adları qeyd olunan oronimlərin yaranmasına səbəb orada rast gəlinən göyərçin quşu olmuşdur [13, s.108].

Lakin elə toponimlər də var ki, onlarda quş adları olsa da, leksik cəhətdən quş adları ilə uyğunluq təşkil etmir. Daha çox tayfa adları ilə əlaqədar yaranan etnotoponimlər bu üsulla düzəlir. Tərtər rayonunun Qarabağ düzənliyində Xoruzlu adlı yerin adı göstərilir. Kəngərli tayfa birliyinə daxil olan xoruz tirəsinin adı ilə bağlıdır [2, s.250]. Xoruz qəbiləsinin qədim adı Y.V. Cəmənzəminlinin “Qızlar bulağı” əsərində qeyd olunur.

Qərbi Azərbaycanda Qarğalı, Qarğabazar, Qarğagürməz kəndləri və Qarğalı dağı adlı yer göstərilir [6, s.262-274]. Qubadlı rayonunda Bazar tayfasının adı ilə əlaqədar olan Bazar dərəsi adlı yer də mövcuddur. Bazar adı ilə əlaqədar Füzuli rayonunda Qarğabazar toponiminin birinci hissəsini izah edən Ç.Mirzəzadə bu sözün əslində “Əl-kürki” olduğunu, yunan dilində “yekşənbə” mənası verdiyini, xalq etimologiyasına görə “qarğa” şəklinə düşdüyünü qeyd edir [15, s.189]. T.Əhmədov isə yazır: “Oykonimin qədim tayfa adı *qarğa* və “ticarət, alver yeri” mənasındakı *bazar* komponentləri əsasında formalaşdığını ehtimal etmək olar (yəni, “Qarğa tayfasına məxsus ticarət yeri”). *Qarğa*, *qarğalı* və ya *qarğalıq* etnoniminin yayılma arealı çox genişdir. Karqa adlı tayfanın XVII əsrdə Qərbi Sibirdə, qırğızlarda və türkmənlərdə olduğu kimi, *Karqa*, *Karqalı* toponimlərinin Çin Türkünstanda, Qazaxıstanda yayılması da həmin fikri təsdiq edir” [5, s.43]. Azərbaycan oykonimlərindən Qarğalıq oykoniminə Masallı, Xaçmaz və Naxçıvan rayonlarında rast gəlinir. Hələ M.Kaşqarı Şərqi Türkünstanda Talas yaxınlığında Qarğalıq qalasının olduğunu qeyd edir [8, s.497]. Bu etnonimin Azərbaycanda mövcud olması və mənşəyi məlum deyil.

Qərbi Azərbaycanda quş adı ilə əlaqədar yaranan tayfa adlarından düzələn etnotoponimlərdən Göyərçin kəndini, Qaraquş zağasını, Kəklikli bulaq, Quşxana dərəsi, Quş bulağı, Quşçu meşəsi, Qaz kahası bulağı, Sarçalı biçənəyi, Qaraquş qəyəsi meşəsi (Şərur-Dərələyəz qəzasında) və Göyərçinli dağı (indiki Barana (Noemberyan) göstərmək olar. Kənd 1918-ci ildə erməni təcavüzünə məruz qalaraq 1930-cu ildə ləğv edilmişdir. Peçeneq türk tayfasının bir qolu olan guyerçi etnonimi əsasında yaranmışdır. Kuerçi etnonimi, bütün ehtimallara görə öz izini əvvəlki Cavad qəzasında Göyərçi-qışlaq, Qazax qəzasında Göyərçi dağ və İrəvan quberniyasında Göyərçin, Qars vilayətinin iki kəndində və Azərbaycanda Göyərçin adı ilə qoruyub saxlamışdır.

Qərbi Azərbaycanda Quşçu (İrəvan quberniyasının Eçmiədzin qəzasında mövcud olmuş, 1940-cı illərdə ləğv edilmişdir), Şərur-Dərələyəz qəzasında, Quşçu körpüsü, Quşçu dərəsi kimi etnotoponimlərin olduğu qeyd olunur [4, s.252-253]. Laçın rayonunun Quşçu kəndində Quşçu ayrığı, Quşçu qalası dağı, Xocavənd rayonunun Tyak kəndində Quşçular dağı olduğu göstərilir [13, s.107-109]. Xocalı rayonunda Quşçubaba, Qarqar çayının sağ qolu Quşçular adlanır. Füzuli rayonunda Quştəpə dağı orada çoxlu quş olması ilə əlaqədar belə ad almışdır. Kəlbəcər rayonunda Quşyuvası kəndi qızılquş yuvaları olan meşəlik sahədə salındığı üçün belə adlanmışdır.

Quşcaqaya kəndi İrəvan quberniyasında mövcud olsa da, 50-ci illərdə Ermənistan hökumətinin göstərişi ilə ləğv edilmişdir. V.Əliyev Qərbi Azərbaycan toponimləri içərisində Quşçu//quşi və Quşidərəsi kəndinin, Quşçu məzrəsi yeri, Quşçuqaya qışlağının olduğunu qeyd edir [6, s.263-274].

Lakin bu etnonimin mənşəyi hələ aydınlaşdırılmamışdır. Bir çox tədqiqatçılar quşunu quşan tayfaları ilə əlaqələndirirlər. Quşanların Zaqafqaziyyəyə, o cümlədən Azərbaycana nə zaman gəlmələri hələ müəyyən olunmamışdır. Quşçu tayfalarının Şimali Qafqazdan Azərbaycana monqolların gəlişi ilə əlaqədar qıpçaq tayfaları ilə gəldikləri ehtimal olunur. “Quşçu” qəbiləsinin adı ilə Azərbaycanda, Ermənistanda, Gürcüstanda, Özbəkistanda, Qırğızıstanda və Başqırdıstanda onlarla Quşçu, Quşlar etnotoponimləri yaranmışdır. Belə adlar Azərbaycanın türk mənşəli toponimiyasında eyni mənşəli adların təkrarıdır. -Çi⁴ şəkilçiləri ilə yaranan toponimlər peşə, sənət ifadə etdiyi üçün belə toponimləri etnotoponim deyil, etnoqrafik toponimlər kimi qeyd etmək lazımdır.

Azərbaycanın Qərb və Şərq hissəsi arasında aralıq mövqe tutan quş adı ilə yaranan etnotoponimlərdən biri də Quşencə toponimidir. Bu barədə N.Süleymanov yazır: “Quşencə toponiminə etimoloji baxımdan yanaşdıqda, onu quşçu tayfası ilə bağlamaq lazım gəlir. Azərbaycan 11 rayonunda quşçu tayfası ilə bağlı toponimlərə rast gəlirik. Quba, Şamaxı, Ağdam, Cəbrayıl, Qəbələ, Təzəkənd, Zəngəzur, Qazaxda bu adla düzələn toponimlər mövcuddur.” [19, s.64-69]. N.Süleymanov qeyd edir ki, Quşencə İsmayılı rayonunda yerləşsə də, şivə cəhətdən Şərq qrupu ilə

Qərb qrupu arasında orta mövqe tutur. XIX əsrə aid sənədlərdə Quşçu və Yengicə kimi qeyd olunan toponimin birinci tərəfi “quşçu” etnonimindən, ikinci tərəfi isə “yeni” mənasında işlədilər “yengicə” sözündən ibarətdir. Deməli, “yeni quşçu kəndi” mənasını bildirir.

Quş adı ilə əlaqədar İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasının Ağbaba nahiyəsində yerləşən Azərbaycan kəndlərindən biri də Ördəklidir. Amasiya rayonunun ərazisidir. 1918-ci ildə erməni daşnaksütun quldur dəstələri tərəfindən kənd yandırılmış, əhalinin bir hissəsi Türkiyəyə pənah aparmışdır. O zamandan kənd xarabalığa çevrilmiş, Qaraçanta kəndinin yaylağı olmuşdur. Daha bir kənd adı Bülbülöləndir. O, Orta kənddən 3-4 km qərbdə Həsənkənd ilə Qoytul kəndi arasında yerləşmişdir. 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən dağıdılmışdır. Qədim türk-oğuz yurdu Ermənistanda Sərcəbed kəndi qeyd olunur [10, s.74]. Zəngəzurun Gorus nahiyəsində Quşbulaq adı göstərilir. Zəngəzurdə adı dəyişdirilən kəndlərdən biri də Qırğıdır. Adı dəyişdirilərək Artsaberd qoyulmuşdur.

Qərbi Azərbaycanda ilk baxışda quş adına bənzəyən yer adlarından biri də Cücəkənddir [6, s.27]. A.Qurbanov qeyd edir ki, indiyədək diqqəti cəlb etməmiş, uzaq keçmişin izlərini özündə saxlayan Cücəkənd oykonimi, onun mikrotoponimləri və yazılı abidələridir [11]. Cücəkənd Gürcüstan Respublikasında azərbaycanlılar yaşayan Borçalı rayonunun Loru mahalının Türkiyə ilə sərhəd olan indiki Ermənistanın Kalinino (Varantsovka) bölgəsində yerləşir. Kəndin adını unutturmaq məqsədilə erməni qəsbkarları onun adını 1935-ci ildə dəyişdirmiş və kənd “Qızıl Şəfəq” adlandırılmışdır. A.Qurbanov yazır ki, vaxtı ilə monqol istilas zamanında bu kəndin adı Cüyci kənd olmuş, sonralar fonetik hadisələrə uğrayaraq “y” səsi düşmüş və Cücəkənd adı alınmışdır. M.Kaşğarının lüğətində Çuçu adı verilir və göstərilir ki, bu ad bir türk şairinin adıdır [9, s.223]. Cücəkənddə müxtəlif türk tayfalarının adları göstərilir: Qurbanlılar, Dərvişlər, Caqqarlar, Sakatlar, Əlləzlilər, Tölləşlər, Caqqarlar, Yelməmmədlilər, Sərcələr, Dəmirçilər və s. Bu adların bəzilərinə toponim kimi başqa-başqa yerlərdə rast gəlmək olur. Ümumtürk tarixi baxımından bu cür adlar qədim türk-oğuz etnonimləri mövqeyindən axtarılıb, elmi təhlili verilərək müəyyənləşdirilsə daha faydalı ola bilər...Cücəkəndin bir neçə kilometrliyində olan Oruzman kəndlərinin (Aşağı Oruzman, Yuxarı Oruzman) adı birbaşa Oğuzla bağlıdır [11]. Bəzi tədqiqatçılar Cücəkəndin adını monqol xanı Hulaku xanın nəvəsi Coci ilə əlaqələndirirlər [20, s.192]. Monqol istilas zamanı Cuçinin hakimiyyəti ilə əlaqədar Cücəkəndin adı əlaqələndirilir [12, s.8].

“Qafqaz təqvimi”ndə Cücəkənd adı ilə yanaşı, ona bənzəyən bir neçə yerin adı çəkilir: Cucevanak, Cucuk, Cucun [23, s.120]. Eyni zamanda Gədəbəydə Cücanlı, keçmiş adı Cücənbəyli adlı kənd olduğu qeyd olunur [1, s.559].

“Modern Az.” saytına müsahibəsində əslən Cücəkənddən olan xalq yazıçısı Mövlud Süleymanlı bu adın əslində monqol adı Coçi ilə deyil, Şuşa adı ilə əlaqədar olması ehtimalını irəli sürür. O həmçinin Cücəkəndi həmişə yaşayış izi olan, hər tərəfindən çaylar axan və çayları dolaşmış Kürə qovuşan bir yer kimi təsvir edir. Cücəkəndin özünəməxsus əlifbasını isə arami əlifbasına bənzədir [24].

Fikrimizcə, M.Süleymanlının dediklərində həqiqət vardır. Belə ki, Azərbaycan, o cümlədən bir çox dünya xalqlarının mifləri su kultu ilə əlaqədardır. M.Seyidov türk xalqlarında suyu müqəddəs bilmələri, bir sıra ayinlər təşkil edildiyi barədə məlumat verir. Azərbaycanın əksər rayonlarında ilk baharda camaatın bir-birini sulama, suyabasma mərasiminə “Sucəddim” deyirlər. Sucəddim – su və cəddim – baba sözlərindən yaranmış mürəkkəb sözdür. Sucəddim – Subaba mürəkkəb sözlərinin özündə də suya inamın izi var. Elə buna görə də mərasim “Sucəddim – Subaba” adlandırılmışdır. Quba rayonunun Alpan kəndində “Subaba” adlı əski bir türbə bu günə kimi mövcud olmuşdur. (Subaba türbəsi – Susay sözündə – say, çay, çayda quru adacıq deməkdir. Susay – adacıqları olan su, çay deməkdir) [18, s.215-217].

Naxçıvanda miladdan öncəki etnooykonimləri tədqiq edən F.Rzayev “Şu-su prototürkləri ilə bağlı etnooykonimlər” və “Subar prototürkləri ilə bağlı etnooykonimlər” ilk dəfə Naxçıvanda yerli xalqlar olmuş Şu və Subar türkləri tədqiq edilmiş, onlarla bağlı Şudagen, Şuşad kimi 40 etnooykonim izah edilmişdir [17, s.26-27]. B.N.Marr, İ.Dyakonov Şu və Subar dilini Hürri, Qafqaz dillərinə yaxın fərqli dil kimi göstərir, mənbələrdə isə, Hürri, şular m.ö. IV-III minilliklərdə verilir, m.ö. II minillikdə Mitran dövlətini qururlar. Bu fərqli fikirlərin əksinə Herodot, F.Kırzioğlu, B.Ögəl

və mənbə yazıları bu boyların Siciliya adasını Sukel –“Ulu Şu” adlandırır, Midiyadan gəldiyini sübut edir. Burada Şuların uyğurlara yaxın “Şu” şəhəri saldığı, Elam dövlətində Şuşa və Şu paytaxt şəhərlərinin olması tarixi faktlarla təsdiq edilir.

Q.Qeybullayev yazır ki, Sisakanda (Zəngəzurdə) yaşayan saklar tarixi mənbələrdə sisaklar adlanırlar, çünki Zəngəzur (Sisakan) toponiminin adını ilk dəfə Suriya müəllifi Zaxariy Ritor çəkir və V əsr erməni mənbələrində Syuni adı ilə məlumdur. Sisakan toponimi Si və sakan hissələrindən ibarətdir. “Sakan” toponimi sak etnoniminə və an şəkilçisinə ayrılır. Deməli, bu ad “Si sakları” mənasını verir və Ermənistanın Sisyan rayonunun adında qalır. “Si” sözü Sisakanda hakimiyyətdə olmuş bir sülalənin adıdır. Si tayfası hunların qədim qolunun adıdır. Daha sonra Q.Qeybullayev qeyd edir ki, Urartu dilində “Su-ini” –“Su mənbəyi” həm də “Göl ətrafı” mənasını verir. Ermənicə adı olan Sevan urartu dilində “su” sözündəndir. Sisakan sözündə si “su, göl”, Sevanda etnonim mənasında işlənir [3, s.164-165].

Bu cəhətdən “Cücəkənd” adının s-ş-c səslərinin fonetik əvəzlənməsi ilə Şuşakənd, Susaykənd və ya Susakənd (su kənarında yerləşən kənd və ya su tayfalarının yaşadığı kənd) adı ilə adlanması daha ağılabatandır.

Nəticə: Qərbi Azərbaycanda toponimlərin tədqiqində bir sıra etimoloji məsələlər üzə çıxır və bu məsələlərin aşkarlanmasında, üzə çıxarılmasında həm coğrafi ərazilərin, yer adlarının mövcud olduğu məkanlar, həm də tarixi-lingvistik dil xüsusiyyətləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Unudulmuş qədim yer adlarımızın Qərbi Azərbaycan toponimlərində bərpası mühüm məsələlərdən biridir və tədqiq edilməli problemlər öz həllini gözləyir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət. “Azərbaycan Ensiklopediyası” nəşriyyat poliqrafiya birliyi, NPB, 2000, s.559
2. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, s.250
3. Qeybullayev Q. Azərbaycan türklərinin təşəkkülü tarixindən. Bakı, “Azərənşr”, 1994, s.164-165
4. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri. Bakı, “Elm”, 2002, s.599
5. Əhmədov T. El-obamızın adları. Bakı, “Gənclik”, 1984, s.43
6. Əliyev V. Azərbaycanın toponimiyası. Bakı, 1999, s.269-276
7. Həsənov R. Qərbi Azərbaycanın Hamamlı (Spitak) ərazisində türkdilli xalqlar və tayfalar barədə məlumat. Azərbaycan onomastikası problemləri, XI. Bakı, “APİ”, 2003, s. 147-149
8. Kaşğari M. Divani-Lüğət-it-Türk. I cild, Bakı, “Ozan”, 2006, s.497
9. Kaşğari M. Divani-Lüğət-it-Türk. III cild, Bakı, “Ozan”, 2006, s.223
10. Qədim türk-oğuz yurdu Ermənistan. Bakı, “Sabah” nəşriyyatı, 1994, s.74
11. Qurbanov A. Cücəkənd yazılı abidələri. 1996
12. Qurbanov A. Cücəkəndin daşüstü yazıları. Bakı, “Elm”, 2001, s.8
13. Məmmədov N. Azərbaycanın yer adları. Bakı, “Azərənşr”, 1993, s.107-109
14. Məşədiyev Q. Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri. Bakı, “Elm”, 1990, s. 94
15. Mirzəzadə Ç. Qarğabazar toponimi haqqında. Azərbaycan onomastikası problemləri, II. Bakı, “APİ”, 1988, s.189.
16. Rüstəmov Ə. Ermənistan SSR ərazisində Azərbaycan mənşəli toponimlər. Azərbaycan onomastikası problemləri, II. Bakı, “APİ”, 1988, s. 197-198.
17. Rzayev F.H. Naxçıvanda miladdan öncəki dövrlə bağlı etnoykonimərin struktur-semantik sistemi. Dokt.diss. AR, Naxçıvan, 2021, s.26-27.
18. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı, “Yazıçı”, 1989, s.215-217
19. Süleymanov N. Quşencə toponimi və Quşencə kənd şivəsinə dair qeydlər. Dil və ədəbiyyat, V buraxılış, Bakı, 1994, s.64-69.
20. Босворт К.Э. Мусульманские династии. «Наука», Главная редакция Восточной литературы, М., 1971, с.192.
21. Гусейнзаде Е. К этимологии топонима «Кушчу». «Советская тюркология», 1971№6, с.89-101.

22. Ереванци С. Джамбр. М., Изд-во Восточной литературы, 1958, с.114-119
23. Кавказский календарь. Тифлис: Глав. упр. Кавказского наместника. 1845-1916 гг. с.120 (616 с.).
24. Mövlud Süleymanlı. Mənim kəndim. Modern.az. [https:// modern.az](https://modern.az) > az > news.

Nargiz Gadжиева

О топонимах западного Азербайджана

Резюме

Изучение топонимов Западного Азербайджана имеет большое значение в восстановлении забытых древних топонимов нашего народа. В 1935-1971 годах насчитывалось около 150 топонимов турецкого происхождения, которые были изменены и заменены армянскими словами. Позже эти изменения продолжились, поскольку многие из наших территорий на 30 лет попали в руки армянских узурпаторов. Изменение указывает на опасность стирания из памяти древних азербайджанских топонимов. Хотя армяне, предъявившие территориальные претензии Азербайджану, изменили названия многих мест, некоторые из них остались прежними. Эти «Гойча», «Дерелайаз», «Гамарли» и другие.

Некоторые топонимы Западного Азербайджана созданы по названиям птиц. Это топонимы, имеющие лексическое значение птиц, названные как по названию племени, так и по месту, где обитает много птиц. Хотя некоторые из этих топонимов сохранились в названиях сел, рек, гор, холмов и скал, некоторые из них уже полностью стерты с карты армянскими агрессорами. Восстановление таких древних турецких названий очень важно с точки зрения изучения этимологии, этнографии, культуры, традиций и обычаев нашего народа и передачи их будущим поколениям.

Ключевые слова: *Западный Азербайджан, топоним, название племени, этнотопоним, этнографический топоним.*

Nargiz Hajiyeva

About western Azerbaijani toponyms

Summary

The study of the toponyms of Western Azerbaijan is of great importance in restoring the forgotten ancient place names by our people. In 1935-1971, there were about 150 toponyms of Turkish origin that were changed and replaced by Armenian words. Later, this change continued as many of our territories were seized by Armenian usurpers for 30 years. The change indicates the danger of erasing the ancient Azerbaijani toponyms from memories. Although the Armenians, who made territorial claims against Azerbaijan, changed the names of many places, some of them remained the same. These are "Goycha", "Derelayaz", "Gamarli" and others.

Some of the toponyms of Western Azerbaijan were created with the names of birds. These are toponyms that have the lexical meaning of birds, named after both the tribe name and the place where there are a lot of birds. Although some of these toponyms have been preserved in the names of villages, rivers, mountains, hills, and rocks, some of them have already been completely erased from the map by the Armenian aggressors. The restoration of such ancient Turkish names is very important in terms of learning the etymology, ethnography, culture, traditions and culture of our people and conveying them to future generations.

Key words: *Western Azerbaijan, toponym, tribe name, ethnotoponym, ethnographic toponym.*

Çapa tövsiyə edən: *AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu*

Rəyçilər: *dosent Svetlana Novruzova*
dosent Aytəkin Əliyeva